

Elva jõe loogete embuses kõrgub järsunõlvaline Vapramägi. Mäe kolm tippu küünivad umbes 40 meetrit Elva jõe veetasemest kõrgemale

Vapramägi – kolmetipuline mägi Elva jõe embuses

Gea Järvela

Vapramägi asub Tartumaal Nõo vallas Tartu–Valga maantee ääres Elva jõe kallastel. Tartust on sinna 20 ja Elvast 5 kilomeetrit. Vapramägi võeti kaitse alla 1927. aastal suvitus- ja ravituskohtade seaduse alusel. Praegugi on Vapramägi riikliku kaitse all kui maastiku üksikelement. Siinne kaitseala hõlmab 99 hektarit.

Rahvapärimuse järgi olevat Vapramäel kunagi olnud eestlaste linnus ja selle vanemaks mees nimega Vapper. Selle nime andnud rahvas talle vaprusse eest. Vapra juhatusel jäänud linnus vaenlastele võitmatuks. Tema jaks raugenud alles raugaeas, ta surnud loomulikku surma. Linnuse rahvas matnud auväärse juhi mäele ning istutanud tema hauale pärna. Juhi mälestuseks aga antudki kohale nimeks Vapramägi.

Legendi järgi on siin puhanud Kalevipoeg ja jätnud maha kaks jalajäl-

Matkarada algab 2012. aastal valminud Vapramäe loodusmaja juurest. Tagasihoidliku välimusega hoone sulandub kenasti keskkonda, ent seest on maja väga moodsalt sisustatud

jelohku. Kultuuriajalooliselt olulised on ka Kerikmägi – üks Eesti väiksemaid omaaegseid linnuseid –, lähedal asuv 1.–5. sajandi tarandkalmel, nn Jaagupi kalmel, ning omaaegsed vesiveskid.

Loodusala Elva jõe kaldal. Kultuurilooliste mälestiste kõrval lisab rajale väärtust mitmekesise reljeefiga kau-

nis loodus Elva jõe kaldal. Vapramäe on kaitse all Natura loodusala ning plaanis on võtta kogu piirkond kaitse alla sihtkaitsevööndina.

Kavandatava sihtkaitsevööndi eesmärk on tagada loodusdirektiivi elupaigatüüpide – jõgede ja ojade, lamminiitide, rohundirikaste kuusikute, oosidel ja moreenkuhjatistel kasvavate okas-

metsade (sürjametsade) – ning kaitsealuste liikide säilimine. Loodusetundja võib siit leida näiteks limatünnikut, balti sõrmkäppa, karvast maarjaleppa ja soo-neiuvaipa või näha suur-kuldtiiba, sõõrsilmikut ja valgelaup-rabakiili. Olulisel kohal on ka Elva jõe lamminiitide taastamine, hooldamine ja kaitse.

Vanemad inimesed meenutavad, et Peedu hülgeaegadel oli Vapramägi parkmets, kus pargiteesid koguni riiusuti. Minu esmakordsed mälestused Vapramäest on aga seotud talviste suusaretkedega, kus laskudes sai nooruse uljusega alistatud Vapramäe keerulised kurvid ja sõidetud alla järskudest sihtidest.

Vapramäe looduse õpperada rajati 1976. aastal TRÜ looduskaitsepäeval Jaan Eilarti juhendamisel. Paarkümmend aastat hiljem asuti matkarada korda seadma ning rada avati matkajatele taas 1999. aasta maikuus. Kuigi taastamistöõde käigus on rada veidi muudetud, meenutavad algusaastaid vanad rajapunkte tähistavad postid. Matkarada taastama asudes oli enamjagu rajast aimatav, kuid paljuski tuli otsida abi vana raja kirjeldusest ning kutsuda appi kauaaegne Vapramäe metsamees Jaan Pau.

Rada taastades unistasime kaunistest vaadetest jõe üle. Seda, mida inimene ei olnud raatsinud teha, tegi loodus ühe hetkega. 1998. aasta juunitorim langetas puid koguni ülemäära ja vaated ümbruskonnale tekkisid iseenesest. Muidugi kaasnes tormi tõttu laastatud õpperajal taas väga palju tööd. Nüüdseks on siinsed matkarajad olnud peaaegu 15 aastat kasutusel, tormiga avanenud vaadetele on taas kasvanud puid. Algusaastatega võrreldes on matkajale avanev pilt sootuks teine. Osale see meeldib, mõnele mitte, aga looduse käekäiku on kindlasti huvitav jälgida.

Vapramäele matkama tules saab valida eri pikkusega radade vahel. Õpperajad on plaanitud selliselt, et nad oleks huvitavad ja jõukohased eri vanuses turistidele. Pikima raja pikkus on 3,5 km (valge-punane-valge tähistus, punktid 1–16), lühendatud raja pikkus aga 2,5 km (punktid 1–14) ning

1. Loodusmaja
2. Hong e põlismänd
3. Vapramäe lagi, puhkeplats
4. Kuninga pärn
5. Vapramäe reljeef
6. Soine ala
7. Ristikuused
8. Kerikmägi
9. Elva jõe luhaniit
10. Elva jõgi
11. Kalevipoja tool, puhkeplats
12. Hundikuristik
13. Vapramäe talutare
14. Hiinlaste haud
15. Vaade jõe
16. Vana tee

Matkaraja kaart

Tasub teada

- Auto saab jätta loodusmaja parklasse.
- Õpperajal on lubatud liikuda ainult jalgsi.
- Jalgrattad saab jätta loodusmaja juurde.
- Küllastust korraldab Vapramäe-Vellavere-Vitipalu sihtasutus.

Kaardi alus: Vapramäe-Vellavere-Vitipalu sihtasutus

Üsna raja algul seisab tee ääres võimas põlismänd, mida kustutakse hongaks

lasterada hõlmab 1,6 km (kollane triip ja käpajalg). Rajal on kaks ettevalmistatud puhkekohta (punktides 3 ja 11), kus on lõkkeplats ja kuivkäimla.

3,5 kilomeetrit ei tundu küll kuigi pikk, aga Vapramäe märkimisväärsete reljefierinevuste tõttu on see hoopis midagi muud kui näiteks 3,5 km kün-gasteta laudteel. Nõnda peaks täispika raja läbimiseks koos puhkepausidega arvestama kolm-neli tundi, lühenda-tud rajavariandi puhul aga kaks-kolm tundi. Muidugi võib ka päris oma raja koostada, kui punkte ja lõike omava-hel kombineerida. Talvel saab siin suu-satada, kelgutada ja sõita lumelauaga.

Vapramäe loodusmaja õpperada algab Vapramäe endise bussipeatuse ja 2012. aastal valminud **Vapramäe**

loodusmaja (1) juurest, kus asub ka loodusraja infotahvel. Loodusmaja võib lahkesti sisse astuda, küsida lisa-infot ning tutvuda loodusemängudega.

Teerada mööda märke tõustes jõuab matkaja **hongani (2)**. Sellise austusväärse nime on meie esivanemad, kes pidasid metsast lugu, and-nud suurtele põlismändidele. Ajaratas on teinud oma töö ja praegu on kol-mest põlispuust alles ainult üks: 18 meetri kõrgune ja 2,5-meetrise ümbermõõduga põlismänd. See üle kahesaja-aastane puu on kindlasti üks Vapramäe vanimaid mände.

Vaid veidike edasi liikudes tõu-seme **Vapramäe laele (3)**, mille keskne paik on sulglohk ehk sõll – termokarstile pinnavorm viimasest mandrijäätmisest. See on ka kultuu-

rilooliselt oluline paik, sest Vapramäe lael peeti vanasti laulupidusid ja suve-laagreid. Just siin toimus 1924. aastal Aleksander Lätte juhatusel Nõo kihelkonna I laulupäev ja 1926. aastal Nõo I laulupidu.

Ülemöödunud sajandi lõpuosas oli mäe lagi suuremas osas lage ja siin asus moonakamaja, kus elas kaks Timuski peret. Nende kasutada oli Vapramäe lael 25 hektarit põllu- ja metsamaad. Talu piir on praegugi maastikus äratuntav. 19. sajandi lõpul külvati lagedale põllumaale mändi, seega on see osa metsast ligi saja-aas-tane. Vapramäe lagi tõmbab inimesi ka tänapäeval, siin on hea mäenõlval istuda, looduse hääli kuulutada ning piknikku pidada.

Seejärel juhatab rajatähistus nelja tee

ristil asuva **Kuninga pärnani** (4). Pärna kohta on mitu legendi: ühe järgi oli see üks pärnatest, mille Rootsi kuningas Karl XII olevat Eestisse istutanud, teise legendi järgi aga istutas selle pärna rahvas mälestuspuuna Vapramäe linnusevanema Vapra hauale. Praegu on iidsest puust alles vaid tohutu känd, sest puul tuli alla vanduda 1967. aasta augustitormile. Tormituuled jätsid kolmest harust järele ühe ja 1980. aastaks oli seegi murdunud. Kännu ümbruses on hulk pärnasid: kõik need on võimsa pärna järglased.

Nelja tee ristil seistes on matkajal mitu valikut. Mina soovitän minna otse edasi seda teed mööda, mille viit näitab **Sinililleoru** poole. Eriti kaunis on org varakevadel, kui metsaalune on täis siniseid õisi – nende rohkuse järgi ongi

Vapramäe laial lael asub sulglohk ehk sõll, kus varasematel aegadel peeti laagreid ja laulupidusid

Vapramäe arvukate mõhnade ja vallseljakute vahel leiame 6. rajapunkti juures ootamatult väikse soolapi

koht oma nime saanud. Oru veerel on pink, kus istuda ja seda ilu nautida.

Liikudes edasi mööda tähistatud matkarada, ootab retkelist ees kõige vahelduvama reljeefiga rajaosa.

Vapramäe lagi tõmbab inimesi ka tänapäeval, siin on hea mäenõlval istuda, looduse häält kuulatada ning piknikku pidada.

Vapramägi (5) on üks osa Tõravere ja Elva vahelisest otsamoreenkõrgustikust, mis kujunes hilisjäajal liustike taganedes. Just siin asub üks – kõrgeim – Vapramäe kolmest tipust. Selle absoluutne kõrgus on 79,7 meetrit ja

suhteline kõrgus Elva jõe veepinnast 40 meetrit. Siin on kõige ilmekamalt näha 1998. aasta suvetormi mõjud. Kaugusse vaadates näeb jõekaldal Sohisauna aset, mille juurde matkarada varsti välja jõuab.

Nüüd kulgeb rada mäest alla. Siin, ootamatult kuiva pinnasega mõhnade ja vallseljakute vahele jäävas suletud lohus, peitub üllataval kombel **soolapp** (6). Lohu põhjas on tilluke madalsoo, kus kasvab rohkesti turbasammalt ja teisi samblaid. Siia lohku koguneb kevadine lumesulavesi, mille tulemusena on tekkinud omapärane ja ootamatu kooslus turbasambla ja kattedkolla padjanditega.

Seejärel tõuseme järgmisele Vapramäe tipule. Siin läheduses, vana Tõravere–Peedu maantee ääres, asuvad kunagi **ristikuused (7)** – märgid meie esivanemate puukultusest. Kui siit möödus matuserong, löigati kuuse sisse rist kadunu mälestuseks, mõnel pool ka selleks, et kadunu ei pääseks koju käima. Paraku on ristikuused nüüdseks hävinud ja neist on alles vaid mälestus rahvasuus.

Nüüd suundub matkarada üle maantee ja jõuab **Kerikmäele (8)**. Kerikmägi on väike järsunõlvaline 6.–11. sajandil kasutusel olnud linnamägi, mis on mõlemast otsast eraldatud kraaviga. Peedu Kerikmägi on üks Eesti väiksemaid linnuseid, õuepindala on vaid 650 m², õuepinna pikkus on 48 m ja suurim laius 17 m. Siinses ajakirjanumbris kirjutab Kerikmäest lähemalt Juhani Püttsepp artiklis „Peedu Kerikmägi virgutab kujutlusvõimet“.

Kerikmäelt alla laskudes jõuame **Elva jõe luhale (9)**, mis on Vapramäe piirkonnas paremini säilinud lamminiite. Piki oosi Elva poole minnes tasub matkahuvilisel käia ka **Peedu-Nuti veskipaigas**. Vanimaid kirjalikke teateid Peedu-Nuti vesiveskite kohta võib leida 1638. aasta maarevisjonist. Rahvajuttude järgi on veskid ehitatud Rootsi ajal, st 17. sajandil. Kindel tõend kahe veski olemasolu kohta pärineb 18. sajandi lõpust.

Veskid asuvad kahel pool Elva jõge: Vapramäe pool Peedu veski, praeguse Peedu pool Nuti veski. Kaks kohakuti asetsevat veskit, mis kasutasid ühte paisu, on võrdlemisi erandlik nähtus vesiveskite ehituse ajaloos. 1930. aastaks oli Nutist saanud populaarne suvituskoht. 1936. aastal ristiti asula ümber Peeduks. Mõlemad veskid on säilinud, kuid praegu suletud. Veskikohti ühendab taastatud veskipais, millele rajatud jalakäijate sild lubab matkajal jõge ületada.

Elva jõe loogetes. Suundume tagasi üle Peedu tee ja jõuame taas Vapramäe metsani. Paremal pool lookleb **Elva jõgi (10)**, mis saab alguse Otepää kõrgustikult Valgjärvest ja voolab 200 meetri laiuses orus.

Elva jõe kaldal püüab pilku jõevoolust uhitud juurestikuga männipuu. Seda kohta on hakatud kutsuma Hundikuristikuks

Jõesäng on kogu ulatuses ühtlase laiuse ning sügavusega: 10–15 m lai ja kuni 5 m sügav. Läbinud 72 kilomeetrit, suubub ta parempoolse lisajõena Suur-Emajõkke.

Jõe veevarusid täiendab mitu oja, millest Voika ja Tõravere oja paiknevad vahetult Vapramäe jalamil. Vapramäe juures on jõe sügavuseks mõõdetud 3,5 m. Siit alates saadab Elva jõgi matkajat kuni raja lõpuni, vahepeal puude vahele kadudes, et siis taas oma olemasoluga üllatada.

Kui siit möödus matuserong, löigati kuuse sisse rist kadunu mälestuseks, mõnel pool ka selleks, et kadunu ei pääseks koju käima.

Elva jõe käärus asub teine puhkekoht, mida kutsutakse ka **Kalevipoja tooliks (11)**. Siin on võimalus veidi puhata, lõket teha ja piknikku pidada. Muistendi järgi läinud Kalevipoeg kord Tõravere jõe äärde, et maha istuda ja jões jalgu ning nägu pesta. Ta oli nii suur, et ühel jõekaldal istudes võis jalad panna teisele kaldale. Hiiu raskuse tõttu jäänud ühele kaldale istumisase, aga teisele poole jõge, Vapramäe metsa, kaks jalajäljelohku. Kahjuks on raudtee ehituse tõttu Kalevipoja tooli küll rikutud, ent istekohta vormid on tajutavad.

Minnes mööda metsarada, jõuame **Hundikuristikku (12)**. Millegipärast on rahvas hakanud niimoodi kutsuma kohta, kus loodus näitab selgelt oma jõudu ja vastupidavust. Jõevool on uuristanud kallast ja suur männipuu on enda elushoidmiseks toetunud juurtele, seistes seal kui vaatamisväärsus, kindlalt ja kõikumatult. Eriti huvitav on see koht lastele, kuid ega täiskasvanudki ükskõikseks jää.

Edasi liikudes saadab Elva jõgi meid kord lähemale nihkudes, kord kaugenedes. Kohati on jõgi endale suurvee ajal läbi silmuste otsetee murdnud. Jõe le nii iseloomulikke silmusklevaid lookeid nimetatakse meandriteks.

Metsa ja jõelammi piiril edasi liikudes jääb pilk peatuma ümber hallide lepatüvede keerduvatel humalatel. See paremale väänduva varrega püsitaime kasvab looduslikult vaid lammimetsades; siingi on tegemist kaduvate kaldametsade fragmentidega. Orulamm avardub laiaks päikesepaisteliseks lagendikuks, kus lammiveerul haljendava puistu serval seisab üksik metsatalu, ümbritsetuna põllusiilust ja heinamaatükist.

Vapramäe talutares (13) asus viiskümmend aastat tagasi Sohi metsavahikoht, mida tema maa ja elumaja väikeste mõõtmete tõttu nimeta-

ti ka Sohisaunaks. Nüüd kutsutakse kohta Vapramäe perekohaks. Jõe kaldal lisab nostalgiat kooguga kaev.

Ületades lagendiku ja liikudes mööda metsarada sadakond meetrit, jääb tee äärde Eestis ainulaadne eesti- ja hiinakeelne hauamälestis. **Hiinlaste haua (14)** teket on rahvasuus mitmeti seletatud, kuid tegelikult on Vapramäe jalamile maetud kaks hiina rahvusest punaarmeerlast, kes ründasid Eesti vabadusvõitlejate soomusrongi Voika raudteesilla juures ja langesid 16. jaanuaril 1919.

Mööda jõekallast või üles mäkke?

Liikudes mööda jõeäärset kitsukest metsarada edasi, võib raja hargnedes valida, kas matkata mööda jõeäärt (täispikk rada) või suunduda teist, lühendatud rada pidi tagasi Vapramäe laele ja sealt raja alguspunkti loodumaja juurde. Need, kes valivad jõeäärse raja, ei pea kindlasti pettuma.

Imepisikesel lagendikul (15) võib teha väikese peatuse, et vaadata alla jõe, nautida vaikust, kuulata veevulinat ja tutvuda veetaimestikuga, millest enim tuntud on varsakabi ja kollane vesikupp. Ümbruskonnas ringi vaadates näeb võimsat vaatepiltil puutüvedel väänlevatest humalatest ja kopra tegevuse jälgi. Puukännud on kui teritatud pliiaatsid, tunnistades tummalt kobraste ülemvõimu.

Liikudes edasi veevoolu vulina saatel, jõuame peagi tagasi Tartu–Valga maantee äärde, mis on **üks vanemaid ühendusteid Eestis (16)**. Siinsamas, üle tee asuva Tõravere veskikoha ja kunagise kõrtsi vahel peeti 8. novembril 1558. aastal üks Liivi sõja lahingutest. Liivi ordu valikväed, mida juhtis ordumeister Gotthard Kettler, saavutasid Vene vägede üle võidu. See oli siiski väikesekaaluline, sest talve saabudes oli enamik Vene vägedest juba Eestimaalt lahkunud.

Vana maanteeasild on ehitatud 1956.–1957. aastal. Uue maanteeasilla taha jääb Tõravere veskikoht, mille kohta pärineb vanim teade aastast 1582. Siin lõpebki Vapramäe looduse õpperada. Loodumaja jääb siit kivi-viske kaugusele. Kel rajad selged, võib

Vapramäest veidi Tartu pool voolab viie meetri sügavusest liivakivikoopast välja Tiirike allikas

Vapramäe looduse õpperada kulgeb valdavalt metsa vahel. Rattasõit pole rajal lubatud

juulgesti matkata ka teistel Vapramäe radadel – avastamist jagub! Kes aga soovib Vapramäe kirevast kultuuri loost ja loodusest rohkem teada, võib kaasa kutsuda retkejuhi.

Lähiümbruses leidub teisigi vaatamisväärsusi. Loodushuviline võiks pöigata Vapramäe koopa juurde, mis paikneb endisest Vapramäe raudteestaamast pool kilomeetrit Tartu poole raudtee ääres. Viie meetri pikkusest tunnelilaadsest koopast, mis on tekkinud Aruküla lademe liivakivikihtidesse, voolab välja Tiirike allikas.

Kultuurihuvilisele soovitaks üle vaadata Jaagupi tarandkalme, mis asub Voika külas Jaagupi talu lähedal. Kalmesse on surnuid maetud 3.–5. sajandil. Jaagupi kivitrandkal-

me on seda liiki muistsete kalmehitiste suurimaid ja tüüpilisemaid näiteid. Kuna Jaagupi kalmistu on üks silmapaistvamaid seni uuritud kalmistutest, on selle iseloomulikud osad jäetud maapinnale retkelistele vaatamiseks.

Kindlasti tasub ära käia Tõravere asuvas Tartu observatooriumis ja sealses Stellaariumis. 1964. aastal valminud observatooriumi peahoone on rekonstrueeritud 2012. aastal.

Suvel on hea võimalus teha peatus kalakohvikus Vapramäe Forell, mis asub endise Meeri mõisa vallamaja juures. Siin saab keha kinnitada ja kala püüda, lastele on rajatud mõnus ronimisväljak. ■

Gea Järvela (1963) on üks Vapramäe matkaraja taastajatest, Vapramäe-Vellavere-Vitipalu sihtasutuse juhataja.